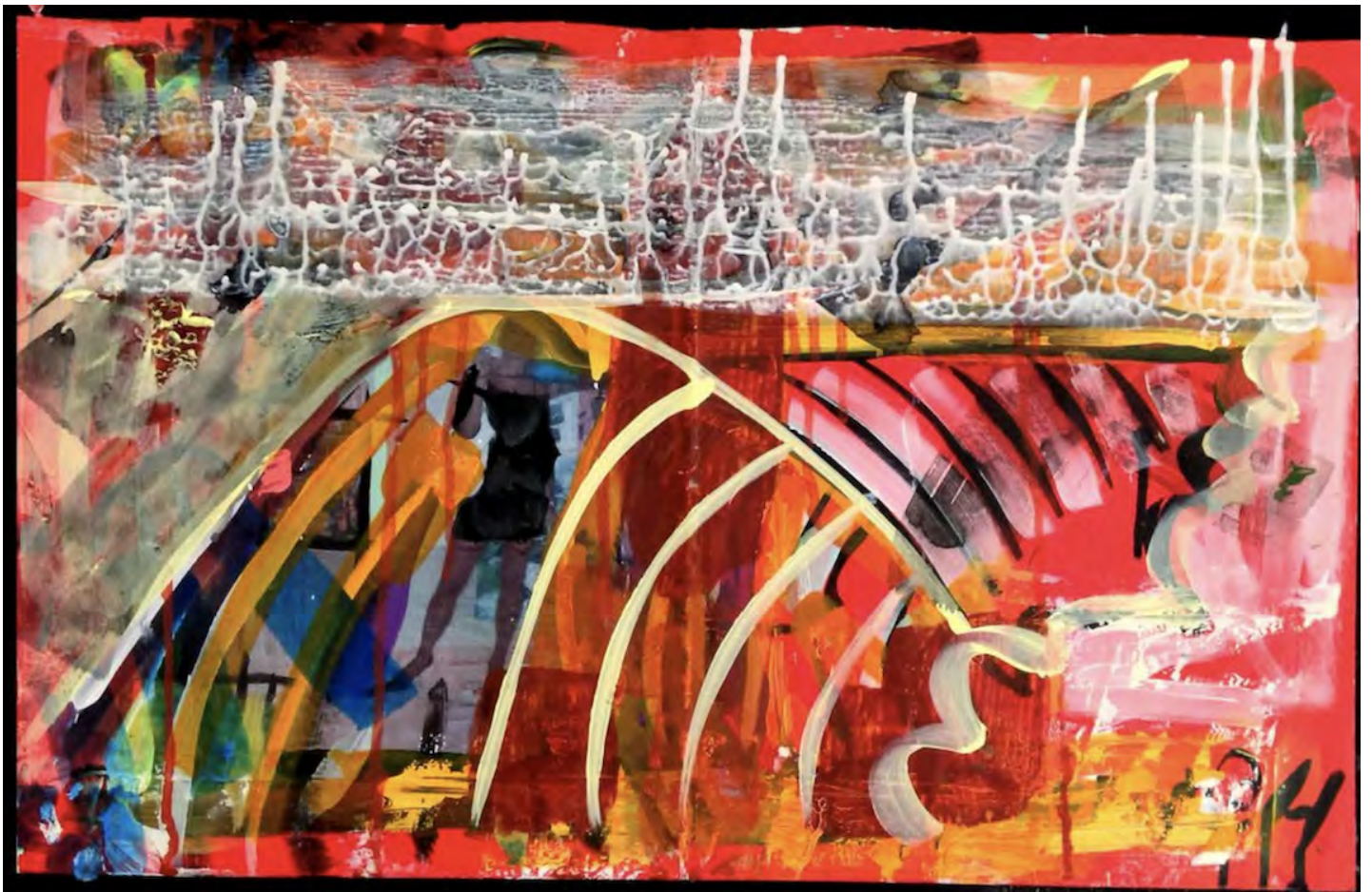

Kovács Gábor

A POSZTDEMOKRÁCIA KORA?

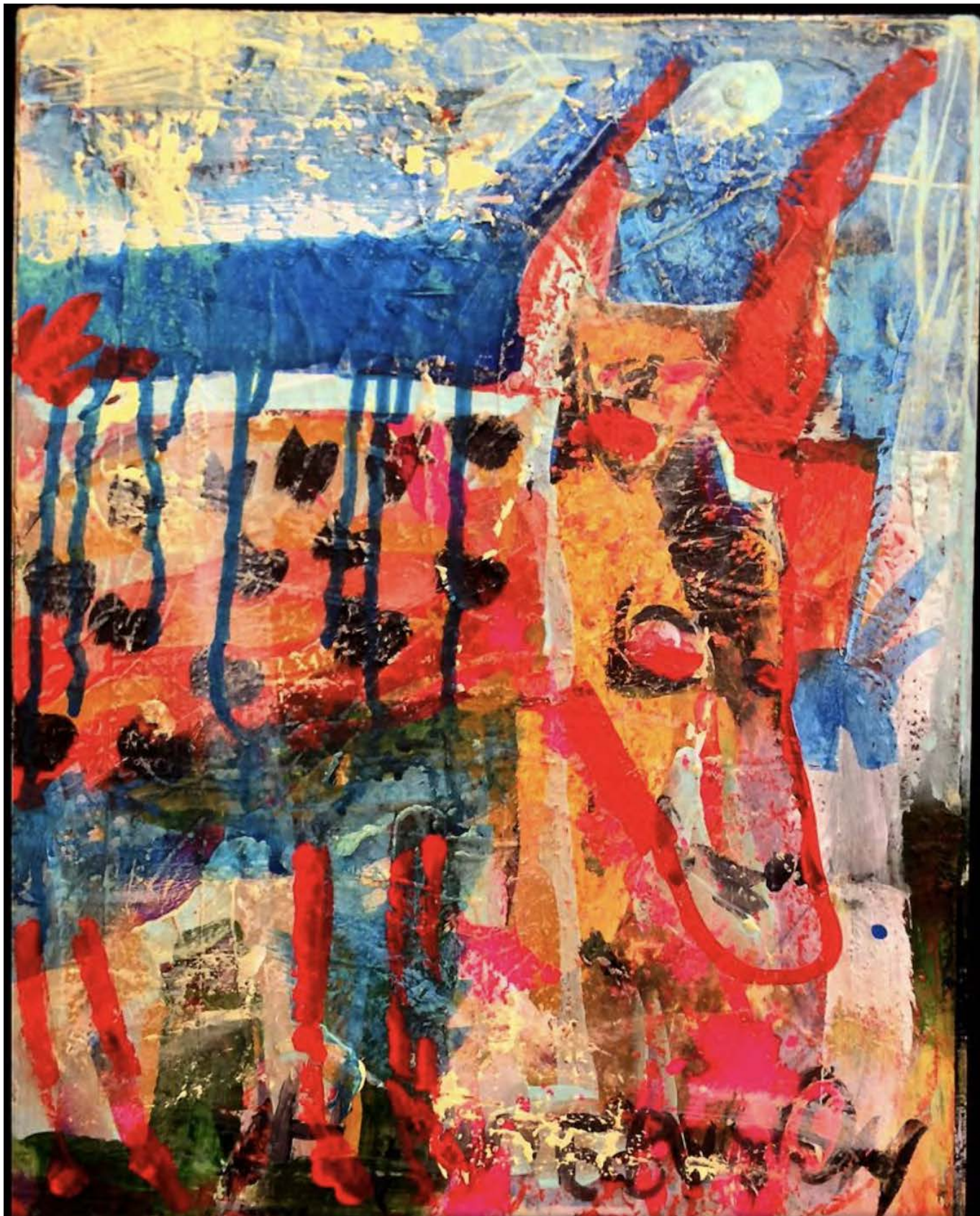
„HOGY A VOKSBARMOK PATÁI EL NE FAGYJANAK...”

2022-06-07 | ESSZÉ

A dobozra azt kell írni, az eladhatóság végett, hogy demokrácia – de bévül valami egészen mást találunk – állítja Colin Crouch *Posztdemokrácia* című könyvében. ^[1] A mű közel két évtizede, 2004-ben jelent meg, ám aktualitása mit sem kopott. Ellenkezőleg. A szerző szerint eljött a posztdemokrácia kora. Nem arról van szó, hogy visszatértünk a politikai berendezkedést megelőző formákhoz: a parlamentáris demokrácia intézményrendszere továbbél, csak éppen működési logikája változik

meg alapvetően: a vele szemben támasztott fő elvárás, hogy üzleti vállalkozásként működjék. Ugyanis – érvel Crouch – napjainkban a tőke logikája alapján működő cég mintaadó és általánosan érvényes modellé vált. Minden intézménnyel szemben fő elvárás, hogy a profitelv alapján működjék, és sikerességének kritériuma, hogy képes-e pénzben kifejezhető hasznot produkálni: oktatási és egészségügyi intézményektől ugyanúgy ezt várják, mint egy autógyártól. A politika szféráját a piac sajátos változatának tekintik, amely alávetett a piaci kereslet és kínálat törvényének. Ebből következően a politikai világnézetek, ideológiák és programok helyébe a politikai marketing lép. A politikai piacon a választás felel meg az adásvétel aktusának. A politikai áru eladhatósága a politikai reklám sikerességétől függ, attól, hogy ennek segítségével az eladó képes-e felkelteni az áruja iránti vágyat a politikai fogyasztóban. A lényeg a vágyfelkeltés. Ehhez segítségül hívják a rábeszélés kifinomult tömegpszichológiai technikáit. A rációnak vajmi kevés szerepe van abban, hogy miként dönt a választó. Dióhéjban – és persze erősen leegyszerűsítve – ez Crouch mondandójának lényege.

A felvilágosodás alkonya?

A posztmodern jóval régebbi a posztdemokrácia fogalmánál. Kezdetől sokféléket jelent, egyik alapvetése a modernitás utópiáinak radikális elutasítása. [2] A nagy elbeszélések korának vége; [3] az ezekből kinövő utópiák csak zsarnokságot és szenvedést hoztak, mondják. És hát nem is alaptalanul. A létező szocializmus marxista-leninista utópiája látványosan, a Szovjetunió szétesésében tetőződött. Világtörténelmi kudarc a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején, a kelet-európai csatlósállamok leválása tovább erősítette ezt a korhangulatot. A birodalmak korának leáldozott, beléptünk a globális technokapitalizmus világába: az internetet vagy másként a világhálót a tökéletes szabadság médiumaként ünnepezték akkoriban; olyan technológiai csodaszereként, amely egyszer s mindenkorra eltörli a zsarnokságnak még a lehetőségét is. Elhozza a tökéletes szabadságot, beteljesítve a felvilágosodás nagy elbeszélésének legfőbb ígéretét, ugyanakkor kiküszöböli a nagy történelmi projekt egyik legfőbb hátulütőjét, a szakértői és értelmiségi elitek burkolt vagy nyílt zsarnokságát. Utólag nem nehéz észrevenni, hogy az utópiák végét meghirdető elgondolás maga is utópia volt: technológiai utópia. De akkoriban ez valahogy nem látszott: minden korszaknak megvan a maga vakfoltja.

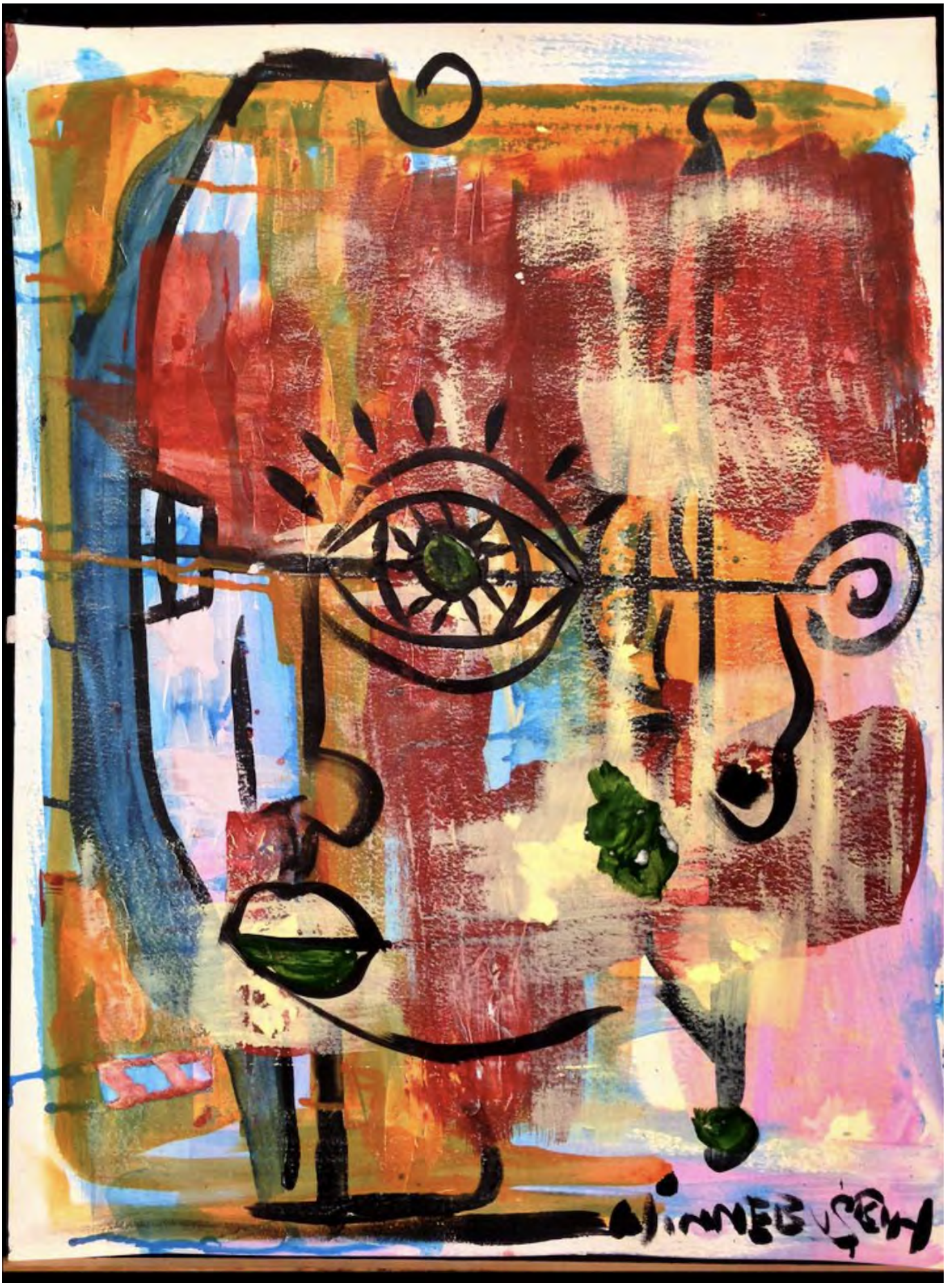
megfordult a szél

Azóta harminc év telt el: a régi görögöknél ez egy emberöltő. Eljöttek – ahogyan az lenni szokott – a Katzenjammer évtizedei. Valamikor az ezredforduló tájékán megfordult a szél: az utópiák eltűnése fölötti

örvendezést felváltotta a 20. századi disztópiák megvalósulásának lehetősége miatti szorongás. A *Szép új világ* megjelenése óta (1932) eltelt közel egy évszázadban a valóság sok tekintetben nemhogy utolérte, jócskán meg is előzte Aldous Huxley-t. Ám a posztmodern állapot – nem várt módon – egy másik 20. századi disztópikus klasszikust – Orwell *1984*-ét (1948) – is újra időszerűvé tett. Sajátos hibrid ölt testet a szemünk láttára – a posztmodern szeret megjelenni ilyesféle hibridekben. A globális technokapitalizmus fogyasztáson keresztül érvényesülő, manipuláló mechanizmusainak és a totális pártállami kontrollt hipermodern, szofisztikált technológiai eszközök révén megvalósító, az ember bőre alá búvó politikai hatalomnak a násza felettébb termékenynek tetszik. A Mennyei Közép Birodalmának, Kínának az utóbbi két évtizedben produkált sikertörténete olyan új korszak nyitánya

lehet, amelyben a posztmodern állapot totális államának rendelkezésére álló elnyomó eszközök messze meghaladnak mindent, ami a régi vágású zsarnokságok rendelkezésére áll: a Hobbes-féle Leviathán technikai értelemben ma éppúgy küszöbön álló realitás, mint a Mars-utazás.

A felvilágosodás Kant sokat idézett megfogalmazása szerint az emberi nem nagykorúvá válásának folyamata, lényege a képesség az autonóm gondolkodásra: „*A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában, hanem az abbeli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele. Sapere aude! merj a magad értelmére támaszkodni! – ez tehát a felvilágosodás jelmondata.*” [4]

A felvilágosodás hármasszója – szabadság, egyenlőség testvériség – egy nagy történelmi projekt, a modernitás kereteit rajzolta meg, amelynek cselekvője a Kant-féle, saját értelmére támaszkodó autonóm egyén. De a projekt realizálása során a kanti észhasználó – intellektuálisan és morálisan autonóm – egyén a gondolkodást hatalmi eszközként használó, modern individuumként jelent meg – a tudás hatalom! Ezt szokták – némileg leegyszerűsítve – a modernitás projekt baconi oldalának mondani. Kérdés, hogy a két oldal elválasztható-e egyáltalán.

A felvilágosodás félelmei a felvilágosodás reményei nélkül – a posztmodern szituáció alaphangoltsága. A hármasszó megvalósulásának kerete a liberális nemzetállam volt, amelyben a szabadság a politikai közösség polgárainak szabadságát jelentette, az egyenlőség a politikai szféra egyenlőségét – a kapitalista gazdaság működéséhez szükséges egyenlőtlenséggel, s annak társadalmi következményeivel. Citoyen és burzsoá kettőssége, ahogyan azt Marx megfogalmazta. A kettősséget eltüntetni vágyó marxi utópikus projekt eddigi kísérletei nemigen hozták közelebb a politika világából kilépő, a gazdaság és a társadalom szférájában érvényesülő szabadságot. A harmadik hármasszó, a testvériség megvalósulásának tényleges kerete ugyancsak ez a liberális nemzetállam volt: emberiség nevű cselekvő egyelőre nem létezik.

mély válságban

A politikai demokráciának kulcsszerep jutott a felvilágosodás projektjének megvalósításában. Ám az intézmény – Bibó István szerint az európai civilizáció legfőbb történelmi teljesítménye – mély válságban van.

A két világháború közötti évtizedekben nagyon hasonló, végül a harmincas évek totalitarizmusaiba és a második világháborúba torkolló válságról volt szó. A demokrácia megújítása aztán az 1960-as évektől ment végbe – ehhez kellett az utóbb oly sokat szidott jóléti állam –, s a 90-es évekig tartott. A mai válság gyökerei ebbe a periódusba nyúlnak vissza.

Az egalitárius ethosz látszik semmivé foszlani, amely nélkül nem lehetséges demokrácia. Ulrich Beck német szociológus már a 80-as években úgy ír, hogy a parlamentáris demokrácia gépezete kezd üresen örölni: a parlamentáris homlokzat mögött valami más épül. Beck még optimista volt, hogy lehetséges megteremteni a

mindennapi életvilág keretei között olyan új, személyes politikát vagy szubpolitikát amelyből kiindulva lehetséges a *renovatio democratie*, a demokrácia megújítása. [5] Az azóta eltelt évtizedek cáfolják ezt. A 70-es évekre visszanyúló identitáspolitika egymástól politikai tartalomban gyökeresen szembenálló formái strukturális értelemben egymás tükörképei: egyformán elutasítják az egalitarizmust. Az identitás választása egyéni döntés, ám a választás bezár a választott csoportba. Nem a Kant-féle, intellektuálisan és morálisan autonóm individuumot teljesíti ki: a választás után az egyénnek kritika nélkül el kell fogadnia az ún. szociális média terében megjelenő jelszavakat, alávetve magát az éppen aktuális véleményvezéreknek: ha nem így tesz, a kitzasztását kockáztatja. A csoportok között – közös nyelv és értékészlet híján – nincsen átjárás. [6] A politikai közösségnek az a konszenzusa foszlik semmivé, ami a modernitás politikai demokráciájának nélkülözhetetlen előfeltétele volt. Az erózió – jóllehet nagyon változó sebességgel – világszerte zajlik. A múlt év elején az amerikai kongresszus üléstermében sámánjelmezben ágáló bizarr figura szimbolikus jelzése volt, hogy a világ egyik legrégebbi demokráciájának politikai közössége tribalizmussá deformálódik.

A törzstől a nemzetig és vissza?

A törzsiséget az emberi történelem államelőtti társadalomszerveződési formájaként emlegetik, és gyakorta idézik Ferdinand Tönnies – ő szembeállítja a premodern közösséget (*Gemeinschaft*) a modern társadalommal (*Gesellschaft*) –, aki szerint a hidegen racionális, modern társadalomszervezéssel ellentétben a premodern világ közössége emberszabású, érzelmi melegséget és otthonosságérzetet adó együttélési forma, amelybe az egyén beleszületik; számára ez természeti adottság. A törzs ilyesfajta társadalomszerveződési forma. Szilágyi Ákos a kérdéskört megvilágító esszéjében ír érzéki-irracionális jellegéről: „A törzsek színes és szagos közösségek. A törzsi világ a közvetlen érzékelésben, a testi tapasztalásban létesül, ezen áll és bukik. Szagok, ízek, tapintások világa ez. A törzs tagjai félszagokból megismerik egymást és szagáról ismerik meg az idegent. Megcsapja orruk az ellenség szaga: a nem-ember

szag. Az emberszag ugyanis a társadalmassulás e korai fokán a törzs szagával azonos. A szag mindent áthat, átítat, mindenbe beveszi magát, beivódik. Az érzékileg artikulált világ elsődleges kategóriája, amely elválaszthatatlan a látható és hallható testi élet egészétől. Szaga van a viselkedésnek, a mimikának, a testmozgásnak, az öltözködésnek. Közös szaga. Minden egyénben az egész közösség teste viselkedik. Minden arcra a törzs arca néz. Egyáltalán: aki még nem vette fel a törzs arcát – különféle tetoválások, ékítmények, maszkok formájában –, annak nincs is arca.” [7]

racionalizált politikai forma

A törzsi világból nőnek ki a birodalmak a maguk bürokráciájával, papságával és állami ideológiájával, amelyek ráépülnek a törzsi alapzatra, de nem szüntetik meg azt; jóllehet a birodalom kétségkívül racionalizált politikai forma, amely meghaladja a törzsiség életközeli-érzéki életvilágát. A Max Weberből kiinduló társadalomelméletekben a premodernnel szembeállított modern világ lényege a valóság különböző szféráinak – az intézményektől az életvilágig – racionalizálódása.

A modernitás a racionalitás korszaka. A 17. század alapvető politikafilozófiai előfeltevése a racionális egyének szerződéséből létrejövő társadalmi szerződés motívuma. A csavar a történetben, hogy az általuk létrehozott politikai berendezkedés, a nemzetállam aligha létezhetne irracionális emberi mozgatórugók nélkül. Előfeltétele, a modern nemzet nem racionális. Ha van valami, amihez mély érzelmek – nem ritkán hisztérikus társadalomlélektani állapotok – társulnak, az éppen ez. Ehhez az elképzelt közösséghez – Benedict Anderson híres kifejezését kölcsönvéve – olyan mély emóciók tapadnak, amelyek fölöttébb hasonlatosak a vallási érzülethez.

[8] Persze nem vitatható, hogy a nemzetállamot működtető bürokratikus, közigazgatási és hatalmi apparátusok a modern racionalitás talán legsajátabb teremtményei. Ám a nemzetállam legitimitása, amely első pillantásra racionális konstrukciónak tetszik, nem működik, ha a racionális elem mögött nincsen ott az állampolgárok érzelmi elfogadása. A ráció itt szükséges, de nem elégséges feltétel. Az önrendelkezés elve – a modern legitimitás alapja – feltételezi a Kant által posztulált, morálisan és intellektuálisan autonóm egyént, de ez az elv a modern nemzetállam politikai testének esetében népszuverenitásként jelenik meg, ami konfliktusba

kerülhet az egyén önrendelkezésével, felülírva azt. Az általános, minden polgárra kiterjedő választójog, amely az önrendelkezés elvéből következik – történelmileg persze igencsak hosszú és rögös volt az út a cenzusos választójogtól idáig – az egyenlőség eszméjéből következik, ami a felvilágosodás programjának lényegi eleme. A választás, amely az elv megvalósításának technikai eszköze, racionális: a szavazatokat végül is összeszámolják – mi ez, ha nem a kalkulatív racionalitás iskolapéldája? De az ennek eredményeképpen hatalomra kerülő kormányzatot a polgárok nem feltétlenül fogadják el legitimnek. Ennek többféle oka lehet, a feltételezett választási csalástól az idegen megszálló hatalom által választások útján beiktatott bábkormány esetéig.

Az 1970-es évektől egyre többen beszélnek és írnak a modern projekt kifáradásról, illetve a parlamentáris demokrácia kiüresedéséről. A posztmodern törzsiség gondolata még a nyolcvanas években merül fel. A koncepció Michel Maffesoli francia szociológus nevéhez fűződik. *A törzsek ideje* című 1988-as könyvében fejti ki. [9] Maffesoli alapgondolata, hogy a descartes-i, társaival és a világgal racionális viszonyban levő, modern ember korszaka, vele együtt a szubjektum–objektum szembenállás véget ért. [10] A változás színtere a metropoliszok világa. A modernitás racionális individuumot az affektív-dionüszoszi habitusú, vagyis világával érzelmi viszonyban levő, és a valóságot a pillanatban eksztatikusan megragadó, önmagát valamely általa választott posztmodern törzs tagjaként meghatározó persona váltja fel. A korszakváltásnak értelemszerűen mélyreható következményei vannak a modernitás jellegzetes politikai intézményére, a politikai demokráciára és az azt megalapozó liberális nemzetállamra. A posztmodern törzsi közösséget nem a racionalitásból kinövő szerződéses viszonylatok alkotják, hanem a fogyasztásból kinövő életmódok, illetve életstílusok. Az új törzsiség társadalma ebből következően életstílus-enklávék laza halmazaként létezik. Maffesoli az instrumentális ész korszakának végét – értelmezésében a modernitás végét – pozitív fejleményként definiálja: a hideg és zsarnoki értelem korának bukásával az érzelmek és az életöröm világa köszönt be. A koncepcióban nem nehéz felismerni Tönnies már idézett fogalompárját. A különbség, hogy Tönniesnél a közösség – a hidegen racionális modern társadalommal szemben – a premodern világ emberszabású, érzelmi melegséget és otthonosságérzetet adó együttélési formája, amelybe az egyén beleszületik. Maffesolinál meg egyéni választás eredménye: a posztmodern perszóna átléphet egyik törzsből a másikba.

instrumentalista logika

Maffesoli optimista. A nyolcvanas években még úgy látja, hogy a politikai intézmények kiüresedése nem feltétlenül a válságnak, épp a megújult életerőnek, a régi elöregedett intézményeket lerázni akaró vitalitásnak a jele. [11] A közösségi ethosz, a posztmodern törzsekben megtestesülő, érzelmekkel és szenvedéllyel átítatott közösségi szubjektum egy új világ kreatív cselekvője. Ugyanakkor könyve belső

ellentmondását nem oldja fel: azt mondja, az új világkorszak véget vet a kapitalista modernitás instrumentalista logikájának, de kifejti, hogy az új törzsiség szociális kötőanyaga a fogyasztás, amelynek képeit a kapitalista tömegmédiá közvetíti a törzsek tagjai számára. Álláspontja karakteresen antiegalitárius: az egalitarizmus az instrumentális racionalitásban gyökerezik és a modernitás homogenizáló tendenciáinak eredménye. A posztmodern törzsiség szervezőelve a hierarchia, amely azonban különbözik a premodern változattól; nem kötött, statikus, hanem a posztmodern törzsi kiscsoportok életforma-kísérleteinek a változó életszituációkhoz illeszkedő dinamikus eredője. [12]

A törzsiség, a demokrácia és az irracionális szavazó

Maffesoli prognózisával ellentétben napjaink politikai törzseinek legfőbb identitásképző eleme nem az eksztatikus életöröm és a törzsek pluralitásának magától értetődő elismerése, hanem az egymás iránt érzett ádáz és engesztelhetetlen gyűlölet, amelyet nem tud áthidalni az érvelő ráció. A törzsiség világa a modernitásból öröklött politikai intézmények terében létezik. A parlamentáris képviseleti demokráciát megalapozó választás intézménye mindenütt megvan, még a választásos despotizmusnak vagy éppen illiberális rendszernek nevezett politikai berendezkedésekben is, csak éppen egyfajta metamorfózison megy át: *ritualizálódik*. Ennek évtizedre visszamenő előzményei vannak: a klasszikus modernitás társadalmi osztályainak átalakulása a fogyasztás által meghatározott társadalmi csoportokká, ezzel együtt a világnézeti pártok – szocialista, liberális, konzervatív – eltűnése, helyettük az ún. néppártok megjelenése, a politikum szféráját a piaci viszonyok modellje alapján értelmező politikai elmélet és gyakorlat. A médiapolitika – amely az utóbbi ötven év internethez vezető távközlési és informatikai forradalmának következménye – abból a fölvetésből indul ki, hogy a választói döntéseket nem a racionalitás vezérli. A mind totálisabb és kifinomultabb manipulációs technikák célközönségét a végtelenségig leegyszerűsített politikai üzenetekkel kell bombázni. George Orwell *Állatfarmjának* a „két láb rossz, négy láb jó” jelszava a választási kampányok 'egybités' kampányüzeneteinek modelljeként tűnik fel.

valójában a gazdagok uralma

A két világháború közötti kultúrkritika nagyon éles demokráciaellenes retorikája a kortárs demokráciakritikában is visszaköszönő elemekre épül: a demokrácia valójában

a gazdagok uralma, plutokrácia, a közvéleményt formáló sajtót életben tartó pénz a plutokratáktól jön: emiatt a tájékoztatás manipulációvá torzul, nem információkat közöl, hanem manipulál, a racionalitás nem tud megjelenni a nyilvános térben, az egyén – aki egyébként sem több az irracionális tömeg kicsiny részecskéjénél – tehetetlen a manipulációval szemben. Ennek a véleménynek adja klasszikus megfogalmazását Oswald Spengler *A Nyugat alkonyában*: „(...) demokrácia és plutokrácia egyjelentésűek. Úgy viszonyulnak egymáshoz, mint szándék a valósághoz,

elmélet a gyakorlathoz, ismeret az eredményhez. A kétségbeesett harcban, amelyet a világmegváltók és a szabadság megszállottjai a pénz hatalma ellen is folytatnak, az a tragikomikus, hogy ezzel éppen a pénz hatalmát erősítik (...) a közvélemény szabadságához valójában hozzátartozik e vélemény kidolgozása is, ami pénzt igényel, a sajtószabadsághoz a sajtó tulajdona, ami szintén pénzkérdés, és a választójoghoz a választási harc, amely mindig is a pénzt biztosítók igényeihez fog alkalmazkodni. (...) Mi az igazság? A tömeg számára az, amit naponta olvas és hall. Ha valahol egy szerencsétlen flótás érveket gyűjtöget, hogy megállapítsa, mi is az 'igazság' – ez az ő igazsága. A másik, a pillanat nyilvános igazsága, melyről az okok és okozatok tényvilágában valóban szó van, ma a sajtó terméke. Amit a sajtó akar, az az igaz (...) Érvei mindaddig megcáfolhatatlanok, amíg pénz van rá, hogy szakadatlanul ismételje őket." [13]

A modern demokrácia működési mechanizmusával kapcsolatos kételyeket a korabeli kultúrkritika retorikus-ironikus megközelítésénél összehasonlíthatatlanul nagyobb elméleti igényvel, a kérdéskör politikai filozófiai és antropológiai vonatkozásait összekapcsolva tárgyalja az Osztrák–Magyar Monarchiából származó közgazdász Joseph A. Schumpeter *Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia* című, 1943-as könyvében. ^[14] Napjaink demokrácia-kritikái előszeretettel hivatkoznak koncepciójára. Schumpeter kiindulópontja, hogy a demokráciának kétféle értelmezése van. Az első – ez a demokrácia klasszikus felfogása – a kora újkorban jelenik meg, és elválaszthatatlan a korszak világgképétől. Ennek alapvető eleme a 17–18. századi, az értelmét használni képes, racionálisan dönteni tudó egyént kiindulópontként kezelő racionális utilitarizmus. Előfeltevése, hogy létezik olyan közjó, amelyet a racionális individuum belát, illetve hogy ez a közjó mindenki számára elfogadható. Szükség van ezenkívül a társadalmi szerződés hipotézisére. Rousseau a hedonisztikus és racionalista utilitarizmus koncepcióját, amelynek értelmében a politikai berendezkedés alapvető célja az egyéni boldogság eszközeinek keresése és biztosítása, a népszuverenitás teóriájával társítja. A klasszikus doktrína azonban nem alkalmas – érvel Schumpeter – a modern demokráciák működésmódjának leírására. Nem létezik többé általánosan, mindenki által elfogadott közjó – ez modern viszonyok között természetes és hétköznapi állapot. Kiderül, hogy elégtelen a demokráciát antik mintára népuralomként definiálni, mert a népuralom különböző korokban teljesen mást jelent – ez annak függvénye, hogy az adott közösség milyen értékészletet akar érvényre juttatni a többség uralmának segítségével. A népuralom ebből következően jelentheti az egyéni szabadságjogok biztosítását, de kitűzheti célul az eretnekek és boszorkányok megégetését is, amint az a 18. századi amerikai angol gyarmatokon vagy Kálvin Genfjében történt. ^[15]

nem tökéletes

Schumpeter – Max Weberhez hasonlóan – a demokrácia processzuális felfogásából indul ki: ez a politikai forma közügyek intézésének sajátos módja, sajátos intézményrendszert eredményező vezető kiválasztási módszer. ^[16] A nép feladata, hogy megválassza a szavazatáért versengő, a hatalomra aspiráló egyéneket. A politikai küzdelem ebben a formában kompetitív

jellegű; a szabadpiaci versenyt modellezi. Ez a verseny a modern tőkés társadalomban azonban éppen úgy nem tökéletes, mint ahogyan a gazdaság szférájában sem az. A politikai párt célja nem a közjó előmozdítása; a párt mindazok szövetsége, akik összehangoltan cselekszenek a politikai hatalomért folytatott versenyszerű küzdelemben. A politika célja a verseny megnyerése; a politika társadalmi céljai ennek a politikai ellenfél legyőzését célzó versenynek a nyersanyagaként vagy eszközöként jönnek számításba – ugyanúgy, ahogyan a hadjáratnak is a konkrét hely elfoglalása csupán nyersanyaga vagy eszköze. [17]

Schumpeter szerint ez megmagyarázza, hogy miért alkalmas politikai forma a képviseleti demokrácia a kapitalista tömegtársadalmak számára. Arra is rávilágít, hogy mi a viszony a demokrácia és az egyéni szabadságok között. Elvileg mindenkinek joga van arra, hogy harcba szálljon a választók szavazataiért, megpróbálja magát eladni a politikai piacon. Ebből bizonyos fokú sajtószabadság és szólásszabadság következik, jóllehet ezek mértéke nagyon is változó, mint ahogyan a választójog sem terjed ki a felnőtt népesség egészére. A választók a megválasztott vezetőiket a választás aktusán kívül semmivel sem ellenőrizhetik; nem hívhatják vissza, nem szólhatnak bele a választott parlament munkájába. A többségi akarat nem „népakarat”; az utóbbi ugyanis mozaikjellegű, amelyet az előző nem képes tökéletesen megjeleníteni, bár az arányos választási rendszerek erre törekednek.

Schumpeter demokrácia-konceptiója mögött mély antropológiai pesszimizmus van. A demokrácia klasszikus doktrínájának legfőbb hiányossága szerinte az, hogy túlértékeli az átlagos szavazópolgár politikai racionalitását. Modern viszonyok között ez a racionalitás csak korlátozottan létezik. Csak azokban az ügyekben működik, amelyeket a polgár képes átlátni. Erre kizárólag olyan közösségekben van mód, amelyeknek aktív tagja. Ezeket tevékenységével közvetlenül befolyásolni tudja, irántuk közvetlen felelősséget érez: egyházközség, lakóközter, szakszervezet. Olyan méretű közösségek ezek, amelyek az újságok – vagyis a tömegkommunikáció – nélkül is ismerősek és áttekinthetőek a számára. Ez a fajta racionalitás kizárólag lokális viszonyok között létezik. ^[18] Ha az országos politika terepére lépünk, a helyzet alapvetően megváltozik. Az átlagos választópolgár realitásérzéke ezt a dimenziót már nem képes átfogni. Országos ügyekben a szavazók rossz bírái saját hosszú távú érdekeiknek. Következésképpen az ilyen ügyekkel kapcsolatban nem alakul ki olyan hatékony és világos politikai akarat, valamint racionális áttekintőképesség, ami helyi ügyekben a célszerű és felelős cselekvés pszichikai kísérőjelensége. ^[19]

Schumpeter – a pragmatistákhoz hasonlóan – úgy látja, hogy tudás és cselekvés összekapcsolódik, márpedig országos ügyekben a választópolgárnak a dolog természetéből adódóan – a választás aktusát leszámítva – nincs lehetősége cselekvésre. Ennek a következményeként az átlagos választópolgár szellemi teljesítménye erőteljesen csökken, amikor az országos politika kérdéseivel kell szembenéznie. Ez még akkor is igaz, ha egyébként korrekt és kielégítő információval rendelkezik. Itt olyan módon érvel és vélekedik ugyanis, amelyet más esetben ő maga is infantilisnek bélyegezne: gondolkodása primitívvá, asszociatívvá és érzelmi jellegűvé válik. Emiatt könnyen manipulálható – ez az oka, hogy a választói akarat nem valódi, hanem kreált; a politikai folyamatnak nem kiindulópontja, hanem végterméke. ^[20]

történelmi mutáción átmenő kapitalizmus

Napjaink demokráciakritikái számos ponton egybecsengenek Schumpeter teóriájának fő állításaival. Osztják Schumpeter antropológiai pesszimizmusát, amelyet gyakorta

kiegészítenek azzal, hogy a radikálisan technológiai jellegűvé vált életvilág – a virtuális valóság, közelebbről a nyilvánosságot buborékok sokaságává átalakító ún. szociális média, Facebook, Twitter stb. –, amelyben élünk, illetve a modern technológiával összefonódó és újabb nagy történelmi mutáción átmenő kapitalizmus kifejezetten kedvezőtlen közeget jelentenek a racionális gondolkodás és a demokrácia számára is. Joseph Brennan néhány éve megjelent könyvének már a címe is provokatív: *Miért nem a demokrácia?* Válaszában a szerző kiindulópontként Joseph Schumpeter megállapításából indul ki: a választó a politika színterére lépve nem képes racionális cselekvésre, infantilissá és irracionálissá válik. ^[21] Ám ő nem teszi meg azt a lényeges distinkciót a helyi és országos politikai tér között, ami Schumpeter teóriájának lényegi eleme; hajlik arra, hogy a választói irracionálitást minden szinten érvényesülő viselkedésmódnak látja. Háromféle csoportot különböztet meg, sajátos pszichológiai attitűddel: ezek a *hobbitok*, a *huligánok* és a *vulkániak*. ^[22] Brennan hangsúlyozza, hogy ezek a címkék nem az illető típus politikai nézeteinek tartalmára, hanem sajátos magatartásformáira utalnak. A hobbitok – az elnevezés ihletője Tolkien népszerű könyve *A Gyűrűk Ura* – alapvetően tudatlan lények, akiket nemigen érdekel a politika, sokszor még a legminimálisabb politikai-történelmi ismeretekkel sem rendelkeznek. Amerikában a választásokról távolmaradók táborának legnagyobb részét a hobbitok teszik ki, mondja a szerző. A huligánok számára a politika a szurkolói magatartás kiélésének terepe: érzelmi viszonyuk a kedvenc pártjukhoz hasonló a szurkoló kritikátlan imádatához. Őket érdeklik a politikai információk, ám ezeket rendkívül szelektíven fogyasztják: azonosulnak azokkal, amelyek megerősítik a pártjukkal azonosulást, és elutasítanak minden olyat, amely kritikával illeti rajongásuk tárgyát.

A harmadik csoport a vulkániaké – az elnevezés az Amerikában még a hatvanas

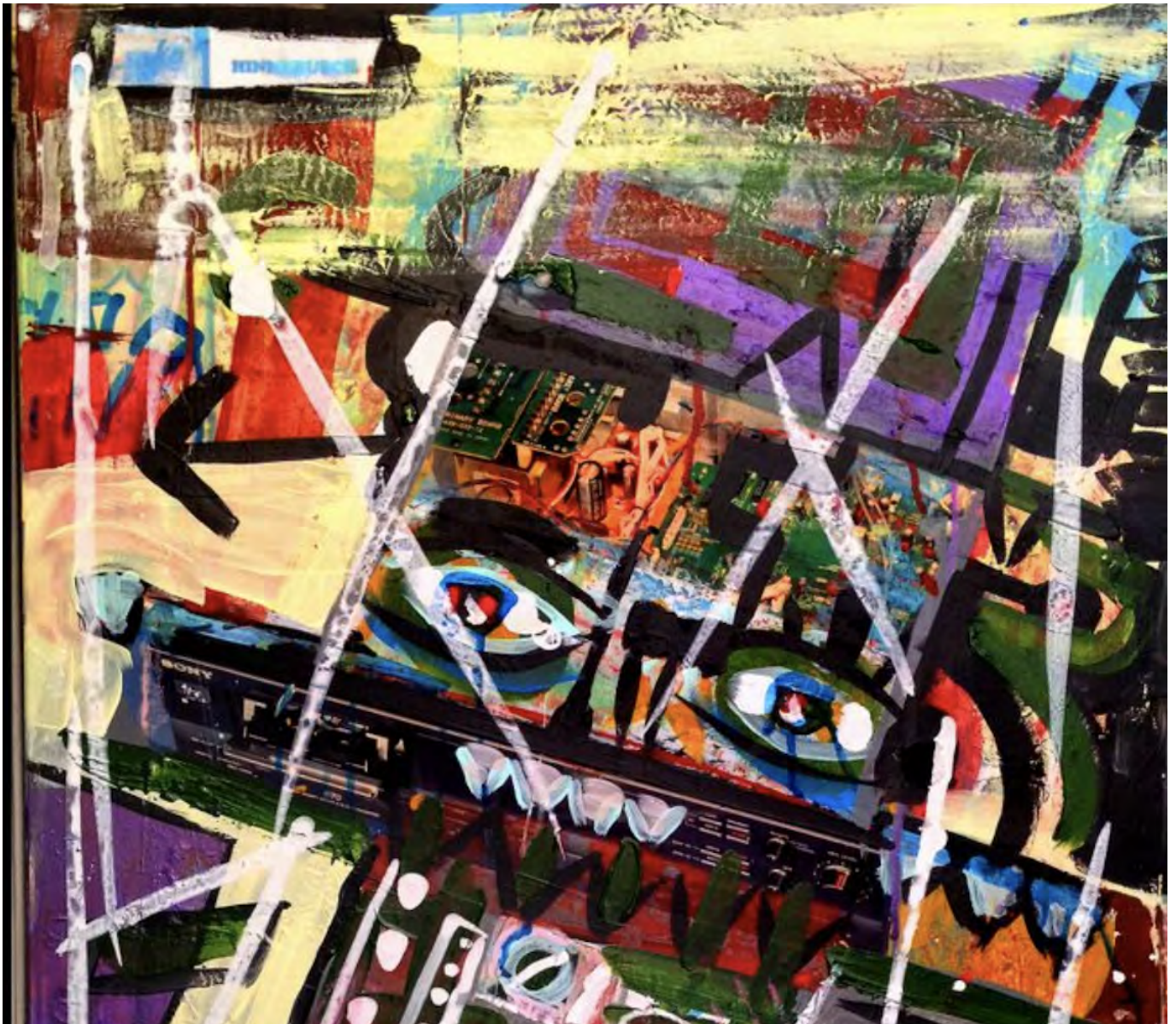
években induló kultikus úropera-sorozat, a Star Trek hiperracionális idegen lényeknek nevéből jön –, akik racionális és reflektív módon, az érzelmi viszonyulást háttérbe szorítva ítélkeznek a politika dolgaiban, ami kifejezetten érdekli őket. Persze ez a csoport a legkisebb, tiszta formában valójában nem is igen létezik, mondja a szerző, hiszen a politikai elfogultságot teljes mértékben nem lehet elfojtani. Az amerikai választó színpad spektrumát egyébként szerinte nagyjából a hobbitok és a huligánok között lehet meghúzni. [23]

filozófus-király koncepció

Brennan elutasítja az amerikai történelemben az alapító atyákig, többek között John Adamsig visszamenő republikánus ethoszt, amelynek alaptétele a politikai részvétel karakternemesítő mivolta. Nézete szerint ennek éppenséggel az ellenkezője az igaz: a politika nem jobbra, hanem rosszabbá teszi az embereket: a társadalmat egymást gyűlölő és ellenségként tekintő politikai törzsek harci terepévé változtatja. [24] Ennek orvossága éppenséggel a politikai részvétel korlátozása. A demokráciát instrumentalista módon felfogó Brennan szerint ez a politikai berendezkedés nem önmagában vett cél, önigazoló jellegű procedurális forma, hanem eszköz: kalapács, amelyet, ha nem alkalmas, hogy beverjük vele a falba a szöveget, jobbra kell cserélni. [25] Ez a jobb kalapács pedig a leginkább David Estlund által népszerűsített *episztokrácia* lehet. A fogalom a görög episztémé szóból származik, ami tudást jelent, s Platón ideális államának filozófus-király koncepcióját melegíti föl. Eszerint a politikai színtérre annak szabad belépnie, aki rendelkezik az ehhez szükséges tudással és a tudás jóhiszemű használatának képességével. A gyakorlatban ez az állampolgári jogon járó általános választójog megszüntetését, s a választók közé bekerülést valamiféle kompetencia-vizsgák sikeres letételéhez kötő politikai forma bevezetését jelentené. Brennan szerint ugyanis a modern tömegdemokrácia sokfejű, inkompetens király. [26] Elgondolása mögött a felvilágosodás egalitarizmusának átértelmezése rejlik. Abból, hogy a politikai egyenlőtlenség múltbeli formái igazságtalanok voltak, nem következik, hogy a politikai egyenlőtlenség önmagában eleve igazságtalan – állítja. [27] Gondolatmenetének lényegi eleme a polgári és politikai szabadságok közötti különbségtétel. Olyan jogok,

mint a szólásszabadság, vallásszabadság, gyülekezési jog valóban alanyi jogon járnak, ám a szavazati jog nem. Az ugyanis – az általa elnyert politikai tisztségekhez hasonlóan – mások fölött gyakorolt hatalmat jelent, míg a polgári szabadságjogok saját magunk fölötti hatalmat – ezek az egyéni autonómiát teljesítik ki. [28]

Bryan Caplan könyvének címe, ha lehet, még kihívóbb, mint Brenneré: *A racionális szavazó mítosza*. Mondandójának kiindulópontja gazdaság és politika szembeállítás. Alapvető célja a piaci fundamentalizmus vádjának cáfolata. Nézete szerint a közgazdászok nagyon kritikai módon ítélik meg a piacok működését, előnyeiket és hátrányait. Ezzel szemben nagyon is létezik demokratikus fundamentalizmus, amely a demokráciát vallásként kezeli. Caplan szerint a szavazói tudatlanság nem átmeneti kulturális aberráció, hanem a természetes emberi önzés terméke. [29]

A modern politika értelmezésében gazdaságpolitika; [30] márpedig a szavazópolgárok többsége képtelen az alapvető közgazdasági igazságok belátására. Ugyanakkor a választói tudatlanság és irracionalitás szelektív. Kizárjuk az információkat, amelyek nem érdekelnek bennünket, és nem gyakoroljuk racionális képességeinket olyan témák esetében, amelyek ugyancsak nem érdekelnek bennünket. Másfelől a szavazói tudatlanság abból a megfontolásból is táplálkozik, hogy egyetlenegy szavazat befolyásoló képessége valójában elenyésző. Miért is pazaroljam energiámat a politikára, amikor behatásom a dolgok végső kimenetére igen-igen csekély? A választói viselkedés mögött paradox módon egyfajta racionális irracionalitás munkál, állítja Caplan: „A demokrácia arra kéri a választókat, hogy döntsenek, ám az egyes választót végtelenül kicsi befolyással ruházza fel. Az egyéni választó szemszögéből az, ami történik, független az ő személyes választásától. (...) Azok a hitek, amelyek irracionálisak az igazságkeresés szemszögéből, racionálisak az egyéni haszonmaximalizálás perspektívájából nézve.” [31]

És Magyarország?

A demokrácia-kritikának jó évszázados magyar hagyománya van, amely eredetileg nálunk is kultúrkritikai keretbe illeszkedett. Szabó Dezső híres könyvében, *Az elsodort faluban* (1919), egy erdélyi választás körülményeit írja le az első világháború előtti években a maga túlzóan ironikus, expresszív stílusában, a korban legkevésbé sem szokatlan antiszemita utalásokkal: „Politika, pezsgő, kártya, drága fehérnép szétrágták a Zágoni megtatarozott jóllétét. Most már egyetlen mandátuma lógott meg a boltjában, hát ezen adott túl. Báró Fogarasi F. Adolfnak, a zsidó milliomos gyárosnak mandátumra volt szüksége, találkozott az ősszékely rabonbánnal s a két ember csakhamar megegyezett. Zágoni lemond és áttereli a szavazó barmokat az új pásztorhoz. A lemondás meg is történt. Automobilon hozták be az urakat a faluba, ahol Deák Ádám, a Zágoni rendes kortese, megyehíres ravasz székely, már beharangozta a falut egy megható búcsúzóra. Jól kiesztorgált mondatok szálltak lelkekből lelkekbe. (...) Hogy az új báró kicsit zsidó, de annyi milliója van, mint a szegény embernek tetve. Hogy lesz lakodalom, evés, ivás, pénz, amennyi tetszik. És protekció is, mert az urak mind a zsebében vannak, s ha akarná, főhercegek kapcsolnák be a szíjat a nadrágján. (...) Vasárnap délutánra tűzték ki a Zágoni búcsúzóját és az új honmentő programbeszédét. Az öreg Schönbergerhez már napokkal azelőtt nagy hordó pálinkák érkeztek, Deák Ádám már szombat este meghívta egy kis kóstolóra a főbb kolomposokat. Vasárnap délelőtt, templom előtt és templom után nagy mértékben nyelték a potya ihletet. A gyűlés délután kettőre a Zágoni nagy csűrrebe volt összehívva, melyet e célra szalmával hintettek be, hogy a voksbarmok patái el ne fagyjanak a szavazás előtt.” [32]

magyar politikai gondolkodás

Valószínűleg sokakat meglep, hogy a 20. századi magyar politikai gondolkodás legnagyobb alakja, a modern képviseleti demokráciát a későbbiekben az európai kultúrkör

legnagyobb történelmi teljesítményének látó Bibó István egy 1942-es, a korabeli konzervatív kultúrkritika által erősen inspirált, korai esszéjében még úgy látja, hogy a szavazás intézményétől a mindent mérhető mennyiségekre redukálni akaró modern ember többet vár, mint amit az adni képes: „A legújabb kor embere – mint arra már

többen rámutattak – mindinkább egy dimenzióban, mindinkább számokban értékel. Mértéktelenül elterjedt minden gyakorlati módszer – mérés, pontozás, szavazás –, mellyel értékelésbeli különbségeket számbeli különbségekre lehet redukálni. (...) A szavazás intézménye olyan régi, mint az emberi kultúra, de világos, hogy nem értékek mérésére szolgál, hanem egy gyakorlati, technikus módja annak, hogy egy közösség, mely együtt akar maradni, a maga mindennapi konfliktusait megoldja. Amint azonban szavazással és szavazáson alapuló intézményekkel magasabb értékekre vonatkozó ellentéteket akarunk elintézni, a szavazás kerekébe tört értékek bosszút állanak.” [33]

Amikor aztán Bibó – belső emigrációban élve – kidolgozza a maga normatív politikai koncepcióját, ezt abban az időszakban teszi, amikor a demokrácia mint politikai intézmény éppen a zenitjén van: az 1960-as és 70-es éveket írjuk ekkor. Joggal érzi úgy, hogy fiatalkori kételyei okafogyottá váltak. Ezzel szemben ma – amikor ismét időszerűnek tűnnek az akkori kételyek – könnyen vélekedhetünk úgy, hogy megcsalta megátalkodott jóhiszeműsége és alkati optimizmusa, s – az akkori létező kelet-európai szocializmus világában élve – túlságosan sokat várt a demokráciától mint politikai intézményrendszerből.

Ám korai lenne lesajnálóan pálcát törni a naiv Bibó István fölött! Legmaradandóbb teljesítménye, a politikai-közösségi hisztériáknak és az azokból kinövő zsákcákknak a koncepciója nagyon is termékenynek tetszik a mai hazai szituáció értelmezésében. Bibó kiindulópontja az volt, hogy a politikai közösségek viselkedését alapvetően meghatározzák a múltbeli traumáknak a társadalmi tudatalattiban munkáló lenyomatai. Ám azt remélte – a felvilágosodás gondolatkörében élő gondolkodóként és persze reménykedő magyar patriótaként –, hogy mégiscsak lehetséges a tanulási folyamat, a nemzet tanulásra képes politikai közösség; nem végzetszerű, hogy újra és újra ugyanabba a folyóba lépünk. Ám mi van, ha a közösségi hisztéria mint kollektív pszichológiai attitűd fixálódik, és – Wolfgang Schivelbusch német történész terminusát használva – a hajdani történelmi traumák nyomán kialakuló sajátos konstelláció, a *vereség kultúrája* egy közösség világlátásának tartós módjává lesz?

nagyságrendekkel több marhaság

Gondban vagyunk ma a Bibó-féle zsákutca fogalmával is. Ennek bevezetéséhez ugyanis olyan normatív gondolkodás kell, amelynek a feltételei nagyon kevésbé adóttak. Számos okos

és mélyenszántó elemzést lehet olvasni arról, ami *van* – persze nagyságrendekkel több marhaság kíséretében: a digitális korszak a maga buborék mini-univerzumaival erre minden korábbinál nagyobb teret ad –, ám vegyük észre, hogy a mégoly mélyenszántó empirikus szociológiai elemzés sem ad választ a politikai cselekvés milyenségének megítélésére. A *van* és a *kell* szakadékának – aminek létezésével Bibó kantiánus jogfilozófián iskolázott emberként mélyen tudatában volt – áthidalásához normatív gondolkodásra van szükség. A zsákutca csak ennek fényében jelenik meg zsákutcaként, társadalmi állapotot kórosnak, politikai gyakorlatot károsnak csak ebből kiindulva ítélnünk. Bajaink itt kezdődnek. Amikor azt mondjuk, hogy modernitásválság vagy civilizációs válság kellős közepében élünk – a kettő ugyanaz, mert ebben a válságban az a civilizációs minta látszik szétfoslani, amelyben a modernitás eddig artikulálódott –, akkor ez egyebek mellett azt is jelenti, hogy az az intellektuális-kulturális kontextus tűnik el, amely megalapozza a normativitást. Ezért amíg a politikai diagnosztika Bibó látteleletét időszerűnek érezzük, a politikai terapeuta Bibó által javasolt gyógymód – a demokratikus társadalomszerveződés mintáinak meggyökereztetése – hatékonyságát és kivitelezhetőségét illetően lényegesen borúlátóbbak vagyunk nála.

Hiába támasztja alá az empirikus szociológia, hogy a társadalomszerveződés aktuálisan létező lokális keretei a Bibó-féle szabadság kis körei helyett a kliensi hálózatok, az alulról felfelé építkezés helyett pedig felülről lefelé tartó társadalomszervezés zajlik, az empirián belül maradvá legfeljebb azt mondhatjuk: itt egy ténylegesen létező társadalomszervezetről van szó, amelynek megvan az a felülmúlhatatlan előnye mindenféle elképzelt állapottal szemben, hogy létezik és működik. Hogy ezt az állapotot – amely a magyar társadalom- és politikatörténetben, néhány köztes és mulékony intermezzót leszámítva, igencsak tartósan tetszik – a zsarnokság kis köreinek nevezzük, normatív gondolkodás kell. Ahhoz meg, hogy ezzel szemben a szabadság kis köreiről beszéljünk, még inkább. Rossz hír, hogy ennek a normativitásnak a keretét jelentő civilizációs kötőanyag, a felvilágosodás mind kevésbé látszik egybetartani a posztmodern civilizáció végtelenül fejlett és leleményes

technológiák segítségével felhúzott és működtetett sok száz emeletes épületkomplexumát. Nem feltétlenül jelenti persze, hogy itt a világvége – ámbár az ökológiai válság, a világjárvány és újabban a háború nagyon fogékonyra tesznek az apokaliptikus víziókra –, de azt vélhetően igen, hogy az épületkomplexum a régi formájában nem marad meg: a legfelső emeletek beomlanak, bizonyos szárnyak lakatlanná válnak. Aztán hogy az átépítés eredménye egy szép új világ 2.0 lesz-e, egy felhasználó- és fogyasztóbarát disztópia, azt a jövő dönti el. Annyi bizonyos, hogy ennek most nagyobb az esélye, mint harminc évvel ezelőtt.

1. Az írás A „*sensus communis*” hagyománya a magyar gondolkodásban: A filozófia és a nyilvánosság tere; nyilvános filozófia, nemzeti filozófia, nemzetkarakterológia című, NKFIH/OTKA – azonosító szám: K 135 638 – projekt keretében készült. A szerző a BTK Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa.
Colin Crouch: *Post-Democracy*. Cambridge, UK – Malden, USA, Polity Press, 2004. ↑
2. Ahány szerző, annyi egymást csak részben fedő, vagy éppenséggel egymásnak ellentmondó definíció, ami jelzi a fogalom képlékenységét, Próteusz-jellegét, hogy folyton folyvást kicsúszik az értelmező kezéből. Van, aki két különböző korszakként kezeli a modernitást és a posztmodernitást, s van, aki a modernitás egy sajátos konstellációját, nem pedig annak meghaladását látja a posztmodernben. Az alább idézett Jean Francois Lyotard posztmodern állapotról beszél, Heller Ágnes tagadja, hogy lehetséges a modernitás meghaladása, Michel Maffesoli két egymás követő korszakról ír: szerinte a modern és a posztmodern két, nemcsak egymást követő, hanem alapjellemzőiben egymást opponáló történelmi korszak. ↑
3. „A modernet azok a 'metaelbeszélések' jellemzik, amelyekről *A posztmodern állapotban van szó*: az ész és a szabadság progresszív emancipációja, a munka (az elidegenedett érték forrása a kapitalizmusban) haladó vagy pusztító emancipációja, az egész emberiség gazdagodása a tőkés techno-tudomány révén, sőt, ha magát a kereszténységet is a modernhez számítjuk, akkor a teremtmények üdvözülése a lélek megtérésével a vértanúi szeretettől a krisztusi elbeszéléshez. A hegeli filozófia mindezeket az elbeszéléseket egyesíti magában, és ebben az értelemben benne összpontosul a spekulatív modern.” / Jean-Francois Lyotard: 'Szélgjegyzetek az elbeszélésekhez'. In: *A posztmodern állapot*. Jürgen Habermas, Jean Francois Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Fordította Angyalosi Gergely, Bujalos István, Nyezsnyánszky Ferenc, Orosz László. Budapest: Századvég Kiadó, 1993, 146. ↑
4. Immanuel Kant: 'Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?' In: Uő: *Vallás a pusztaság és határain belül*. Fordította Vidrányi Katalin. Budapest, Gondolat, 1974, 80. ↑
5. Ulrich Beck: *The Reinvention of Politics*. Rethinking modernity in the Global Social Order. Cambridge–Oxford: Polity Press, 1997, 129–130. ↑
6. Ennek problematikuságát pontosan fogalmazza meg Fehér Ferenc és Heller Ágnes. *A modernitás ingája*, Világosság 1992/8–9, 587.) ↑
7. Szilágyi Ákos: *A magyar nemzet tribalizálása*, <http://ketezer.hu/2005/02/a-magyar-nemzet-tribalizalasa-1/> ↑
8. „A (...) nemzet (...) elképzelt politikai közösség, amelynek határait és szuverenitását egyaránt veleszületettnek képzelik el. (...) A nemzetet behatároltnak képzelik el, mivel még a legnagyobb is – foglaljon akár milliárdnyi embert magába – véges határokkal rendelkezik (még ha tágíthatók is ezek), határvidékein túl pedig más nemzetek élnek. (...) Szuverénnek képzelik el, mert a fogalom abban a korban született, amikor a felvilágosodás és a forradalom lerombolta az isteni elrendelést követő, hierarchikus birodalmak legitimitását. (...) Végül pedig közösségként képzelik el, mivel függetlenül az épp fennálló, bármely nemzetben jelen levő egyenlőtlenségtől és kizsákmányolástól, a nemzetet mindig mély, horizontális bajtársiasságként fogják fel. Alapvetően ez a testvériség

tette lehetővé az elmúlt két évszázadban oly sok millió ember számára nem is annyira a gyilkolást, hanem az ilyen behatárolt elképzelésekért vállalt önkéntes halált.” Benedict Anderson: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Fordította Sonkoly Gábor. Budapest: L'Harmattan-Atelier, 2006, 20-22. ↑

9. Michel Maffesoli: *Maffesoli: The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. Translated by Don Smith. London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, 1996. [A francia eredeti 1988-ban jelent meg.] ↑
10. Uo. 10. ↑
11. Uo. 60. ↑
12. Uo. 116-117. ↑
13. Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya II*. Fordította Simon Ferenc. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1994, 574, 665. ↑
14. A továbbiakban az alábbi kiadásra hivatkozom: Joseph A. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Unwin Paperbacks, 1987. ↑
15. Uo. 241-242. ↑
16. Lásd: Max Weber: *Állam Politika Tudomány*. Tanulmányok. Fordította Józsa Péter. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970, 368-461. ↑
17. Joseph A. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*, 279. ↑
18. Uo. 258-259. ↑
19. Uo. 261. ↑
20. Uo. 263. ↑
21. Jason Brennan: *Against democracy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2016, 2. ↑
22. Uo. 4. ↑
23. Uo. 5. ↑
24. Uo. 232. ↑
25. Uo. 14. ↑
26. Uo. 243. ↑
27. Uo. 18. ↑
28. Uo. 10. ↑
29. Bryan Caplan: *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2006, 5. ↑
30. Uo. 21. ↑
31. Uo. 140-141. ↑
32. Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Budapest: A Táltos kiadása, 1919, 139-140. ↑
33. Bibó István: *Válogatott tanulmányok I*. Magvető: Budapest, 1986, 212. ↑

kép | David Michael Hinnebusch művei, wikiart.org